1372

MORAVSKÝ ORNAMENT ROSTLINNÝ.

Napsala

M. WANKLOVÁ.

— (Otištěno z Hynkovy Ročenky.) —

1904.

Nákladem dám. národopisného odboru v Brně.

Tiskem
J. Rokyty v Praze,
Bredovská ul.

KNIHOVNA PEDAGOGICKÁ V BRNĚ ÚSTŘEDNÍ
2211
1372

Jest tomu již mnoho let, co naše národní vyšívání bylo znovu objeveno, oceněno a uvedeno v širší kruhy obecenstva, však dosud nedovedli jsme vykořistiti bohatého pokladu jeho ornamentiky, ani umělecky, ani hmotně svým průmyslem. Čekáme, až se ho zmocní cizinci ve svůj prospěch, načež jej snad od nich rádi opět přijmeme!

V Uhrách ornament slovanský již si osvojili průmysl, škola i salony maďarských dam, a je tu předkládán celému světu k obdivu jako výtvor maďarské kultury! Kdyby měli Angličané, Němci neb jiný národ takové poklady stkvostů duševních svého národa, musil by celý svět žasnouti nad jejich krásou, a těžili by z nich veliké peníze i slávu! Veškeré umění, veškerý průmysl, školy, domácnosti musil by jejich ornament národní proniknouti a hlásati jejich individualitu, duševní vyspělost a prioritu.

A my? Kde jest náš ornament? Mimo některé pokusy ve školách a čestné výjimky v některých domácnostech vidíme kolem sebe

téměř všecko cizí. Domy se staví většinou ve slohu kasárnickém, v nábytku převládá móda anglická, látky a ostatní předměty průmyslné jsou dle cizích vzorův. A naši umělci podléhají téměř úplně cizím vlivům.

Kdy nastane u nás obrození národní i v tomto směru? Až ornamentika naše vštípí se v mysl každého jednotlivce, až budeme houževnatě ceniti a držeti se všeho svého, jako to činí ostatní národové, až budeme pohlížeti na výšivky nikoliv jen jako na části krojové nebo na ruční práce ženské, nýbrž jako na výtvory kulturní umělecké samobytnosti národa slovanského, stejně důležité a cenné jako mateřská řeč. Tehdy budeme moci vším právem se opříti oproti nařčení, jako bychom byli inferiorní rassa, která se jen cizí živí kulturou!

I.

Smysl pro krásu a ozdobu již se rodí s člověkem a rozvíjí se postupem času s pokrokem duševním. Toho důkazem jsou některé nálezy, učiněné v jeskyních a vykopaninách doby kamenné, kde na různých hliněných a kostěných předmětech jeví se již snaha, zdobiti je čárkami, tečkami, kolečky a jinými prvky, které člověk vypozoroval v obklopující jej přírodě. Tyto prvopočátečné prosté pokusy, přiměřené duševnímu

stupni tehdejšího člověka, vyvinovaly se zcela zvolna, takřka jen skládáním a kombinováním teček, čárek a jiných prostých prvků v různé tvary. Jest postup tento zcela přirozený, uváží-li se, že lidskému duchu není dáno, vytvořiti něco zcela nového, nevídaného, co by se nemohlo o dřívější zkušenosti opírati.

Primitivní ornamenty, které se jaksi instinktivně tvořily současně u všech národů, postupem času vyvinuly se individualně, ve shodě s osobitým rázem každého národa, lišíce se rozvržením, kupením jednotlivých motivův i základními myšlenkami komposic.

Též u nás Slovanů vyvíjela se osobitá ornamentika jen zvolna. Než octla se na stupni, na kterém ji dnes nalézáme, musila zajisté prodělati během dlouhé doby ponenáhlý vývoj od prvního prostičkého počátku z čárek a teček až k vyspělému, dokonalému ornamentu. Nebyla vnesena do lidu nějakými umělci, školou, předlohami neb dokonce cizími národy, nýbrž vyrůstala a vyvíjela se zcela dle individuality našeho lidu, z jeho nitra, z jeho duše, zrovna tak jako česká řeč a píseň. Způsob stylisace, celkový ráz komposice, volba barev našeho lidového ornamentu jest národním majetkem naším a liší se od výtvorů národů jiných. Nesčíslné množství ruk pracovalo po tisíciletí, mnoho důmyslu lidského musilo býti vynalo-

ženo, než se vyvinul dokonalý harmonický výtvor ornamentální. Vše se však dělo jen jednoduchým, přirozeným postupem. Neměly naše pramatky při tvoření svých vzorů žádných odborných znalostí, uměleckých pomůcek nebo vnuknutí. O stáří a původnosti našich vzorů můžeme souditi netoliko z příbuznosti ornamentiky všech slovanských kmenů, kteří již dávno jsou zeměpisně od sebe odloučeni, nýbrž i z toho, že v nich můžeme stopovati vznik a postup vývoje jednotlivých prvků a vzorů.

Slovan jsa úzce spojen s přírodou, naučil se ji pozorovati a napodobovati, příroda byla mu v mnohém učitelkou a vzorem, podávajíc hojnost látky k uměleckému tvoření.

II.

Ornament rostlinný povstal zajisté bezprostředně nazíráním na přírodu, obklopující náš lid; je to právě výsledek logického pozorování zákonů krásy, že nápodobením rostlinných prvkův a jich přenesením v plochu náš lid postřehl účel ornamentu, vyhnul se úplně perspektivnímu nápodobení plastickému a vytvořil si ornament stylisovaný.

Slovan, dokud nepodléhal západní kultuře, pokud nezříkal se svých mravů, kroje a písní odkázán na sebe a jej obklopující přírodu, zho-

tovoval si vše sám, zdobil a krášlil vše, co sloužilo k jeho potřebě a radosti, vyciťuje úplně účel a vhodné užití ornamentu na různých předmětech. Rozeznával jakou technikou, úpravou a komposicí zdobiti dřevo, jak šat, obydlí neb nádobí. Jakého ornamentu lze a je nutno užíti na pásce vodorovné, jakého na svislé, jak zdobiti šev nebo lem, jak zdobiti kraje neb rohy neb celé plochy. Stavěl a maloval si celý svůj příbytek, vyřezával okrasy, lil a tepal z kovu ozdobné šperky a zbraně, tvořil z hlíny pěkné nádobí. Vydělával kůži na kožichy, které buď maloval nebo vyšíval neb koží proplétal; tkal tkaniny na prádlo a šatstvo, barvil nebo potiskoval.

Také lid na Moravě nezůstal v kulturním svém snažení pozadu, a zvláště výšivky moravské jsou toho svědectvím.

V moravském vyšívání rozeznává se vyšívání hanácké, valašské, slovácké, horácké, a tyto hlavní druhy mohou dále se rozlišiti dle krajů, hranic nářečí i jednotlivých vesnic.

Na našich tabulkách ornamentálních motivů, vybraných z moravského vyšívání lidového, obsaženy jsou motivy rostlinné, na nichž pozorovati možno, kterak lid jednotlivé tvary pomocí lístků, teček, točinek a jinak ornamentoval.

Naše ornamenty výšivkové jsou hlavně pá-

sovité, krajové ozdobné vzory; větších vyšívaných ploch nalézáme v lidovém vyšívání velmi poskrovnu.

Ornamenty naše jsou pak dvojího způsobu, buď přímočaré na základě měřické síti, kterou tvořily niti plátna, bez kreslení pracované, buď křivočaré, jež matky naše uhlíčkem na plátno psávaly. Jsou však v našem vyšívání, hlavně valašském, takové ornamenty rostlinné, které jsou přechodem mezi křivočarými a přímočarými vzory, a jež vyšívají se též bez kreslení.

Lid náš vybral si motivy ku svým vzorům z nejbližšího okolí, totiž z přírody, a přirozeno, že hlavně rostliny a zvířata, mající význam symbolický, zaujaly přední místo v lidovém ozdobování.

Hlavní motivy ve výšivkách jsou: Jablíčko, srdéčko, zvoneček, řebíček čili karafiátek, chrpa a jiné menší květy, rozličné lístky, ovoce a tobolky semenné, které náhodou do vyšívání lidem naším přibrány, z květů zejména květ bodlákový, jahodový, květ čekanky, kopretiny, sedmikrásy, mochny a jiné a jiné, dosti často také květy okoličnaté. Ze zvířeny hlavní úlohu ve vyšívání našem zaujal mystický kohout, malý archaický ptáček kohoutek, páv a jelen.

III.

Naše I. tabulka věnována jednomu z nejoblíbenějších a nejčetnějších motivů rostlinných, totiž jablíčku. Jest známo, že staří Slované měli rostliny u velké úctě, a že mnohé z nich měly význam symbolický. Jablko Slovanům značilo plodnost a lásku. Podání jablka darem znamenalo vyznání lásky. U Malorusů dosud podává při svatbě ženich nevěstě jablko, které pak společně pojídají. Vendové uctívají plánici, jejíhož ovoce k uzdravení všelikých nemocí požívají; věří, že stavení, před kterým roste plánice, bývá před všelikým nebezpečím a neštěstím ušetřeno a chráněno. V četných národních písních se jablko opěvá, i v pohádkách mu připadá úkol kouzelný, jako na př. „třem zlatým jablkám“ i „zlaté jabloni“. O vánocích hádá se na budoucnost z jablka, jež rozkrojuje se ve dví; utvoří-li se z jader hvězda, je to znamení dobré a naopak špatné. Též se oloupá opatrně slupka z jablka, by zůstala celistvá a hází se za hlavu na zem; jakou pak podobu písmena slupka utvoří, toho jména bude vyvolený srdce.

O aesthetické ceně tvaru jablíčkového na našich výšivkách možno říci, že patří mezi nejkrásnější tvary našeho ornamentu rostlinného. Když naši odpůrcové nemohou ornamentům

našim upříti ceny a krásy, pokoušejí se, zásluhu slovanských žen o tuto uměleckou stránku našich výšivek zmenšiti tvrzením, že ornamenty naše povstaly jen vlivem kultury cizí, orientálské, egyptské, řecké atd. V ornamentice orientálské a na tkaninách středověkých vskutku nalézají se často tvary jablkové, a to tvary jablka granátového, které prý jest podkladem našeho jablíčka; taktéž říkává se, že základem našich ornamentů je prý lotos, který přešel později ve tvar tulipánu, a palmetta. Ale tyto rostliny v našich krajinách se nevyskytují, až na tulipán, který však teprve nedávno do našich zahrad se dostal. Co se týče „jablíčka“, dovodila Vlasta Havelková v Časopise Musea Olomouckého jeho původnost a stáří úplným vývojem jablíčkového motivu z rozkrojeného jablka planého, jež se postupem času znenáhla ornamentoval. Vybrala a sestavila z vyšívání lidového jablíčka, v kterých ještě zřejmě viděti jaderník, jenž různým prolamováním a vzory se vyplňuje tak, že již skutečným stylisovaným ornamentem se stává. Okvětí jablíčka proměňuje se znenáhla v celé lístky a paličky, tvoří korunky a proměňuje se konečně v palmettu. Stopka jablíčka vybíhá v jednu neb dvě točinky (zákroutky), a po bocích jablíčka povstává obal lístkův a jiných ozdob, a to asi z jader, která v některých jablíčkách vnitř ponechána, na jiných opět použita za ze-

vnější okrasu v podobě perel, jež ustupují zase jinde ladným lístkům ornamentálním.

Naše tabulka podává celou řadu jablíček, na nichž různé ornamentování lze sledovati. A to u číslic **1** až **13**, **16**, **18**, **20**, **21** jablíčka z výšivek hanáckých většinou z límcův a úvodnic. Číslo **14**. a **15**. jsou jablíčka z výšivek od Lanžhota, kde ornamentování nabývá jiného rázu a užívá lístků chrpových. U **17** a **19** jablíčka z výšivek valašských. Tvary, jablíčkům hanáckým podobné, lze nalézti i na Slovensku, Valašsku a v Čechách. Typické hanácké jablíčko jest u čís. **12**, kde vystoupila jadérka v podobě srdéčka, z něhož vyrůstá květ. Čís. **20** ukazuje jablíčko z Hané s palmettou na obou koncích. U **21** jest opět jablíčko z Hané, které však svou podobu takřka ztratilo bohatým ornamentováním lístkovým.

Tabulka **II**. svědčí ještě jablíčku, dále z něho odvozenému „srdéčku“ a „růžím“. U čís. **1**. tvar jablíčka rozpůleného z Hané, v kterém uvnitř podoba dvou větších jadérek, což jest opět důkazem, že povstal tento tvar z našeho domácího jablka, neboť granátové obsahuje množství menších jadérek. U **2**. z Hané použito jader v podobě srdéčka za korunku. U **3**. z hanáckých výšivek jádra již dole přivěšena. U **7**. z Hané zříme jen jaderník, skládající se ze dvou, vedle sebe postavených ja-

dérek. Tvar jadérkový **6**. stal se úplně samostatným a nazýván všeobecně srdéčkem. U **5**. z Hané již jest srdéčko samostatné, a jablíčko jen jako malý květ dole přivěšeno. U **4**. z Hané spatřujeme jen srdéčko, obklopené lístky, z něhož vykvétá květ. U **8**. z Hanácka vykvétá zvoneček ze srdéčka. U **9**. též z Hané jest srdéčko zcela obaleno lístky. U **10**. ze Slovácka má srdéčko místo lístků špičaté zoubky. Lid často jmenuje jaderník jablka srdéčkem, jak tomu svědčí písnička: „Byla jedna panenka, v té panence jablíčko, v tom jablíčku srdéčko.“ Vůbec náš lid jmenuje střed něčeho srdcem, mluví o srdci v zelí, v salátě, o srdci lesa atd. Je tedy pravdě podobno, že srdéčko v národních ornamentech není ornamentované srdce lidské. (Časopis Musea Olomouckého I.) Další ornamenty na tabulce jsou motivy květinové, jež lid nazývá růže. Čís. **11**., **12**., **15**. a **16**. z výšivek slováckých, **13**. a **14**. pupinkové růže z Hané, **17**. z Valašska, snad květ kopretiny, **18**. ze Slovenska, nějaký květ fantastický; u čís. **19**. ze Slovenska nějaká hroznová ozdoba, **20**. z hanácké úvodnice halouzka s třešněmi, **21**. a **24**. stylisované hrozny z hanáckých oplеček, **22**. a **23**. hrozny, tvořící nejoblíbenější ozdobu na límcích z Lanžhotska, kde se pěstuje mnoho vína; **25**. dubové lístky z Horáckého vyšívání, **26**. žaludy, sestavené v esovitém tvaru, z Valašska.

Tabulka **III**. věnována ornamentovaným květům zvonkovým, a lze z ní poznati týž způsob rozvádění motivu jako u jablíčka i jiných našich ozdob. Vedle jablíčka jest z v o n e č e k nejtypičnější motiv v našem vyšívání. Je.to však zvoneček, který vznikl z našeho lučního zvonku, jak to dokázala v Časopise Olomouckém Vlasta Havelková, a nikoliv tulipán, který přišel do Evropy r. 1559. a teprve v XVIII. století hollandskými obchodníky k nám. Byl u tehdejších malířů a umělcův velice oblíben, a nezřídka ho spatřujeme na obrazech a okrasách z doby barokní. Vetkával se do tkanin a kobercův a přešel i na předměty řemeslné. Truhláři blízko měst usedlí, cizí modou svedeni, užívali této květiny na jarmarečném nářadí. Mladí řemeslníci pak z tak zvaného vandru přenesli tuto novotu do svých městeček a dědin. Tím se může vysvětliti vliv baroka na tvar a výzdobu našeho selského nářadí předešlého věku. Ve výšivkách století minulého a našeho podán tulipán úplně realisticky, někdy skoro plasticky, s lístky poněkud na konci ohnutými, barevnými a odstínovanými, což se však v lidovém našem vyšívání s podobou zvonku nikdy neděje.

U čís. **1**. z Hané zvonek takřka nezměněn ve své původní podobě, s třemi zakroucenými tyčinkami. Následují zvonky více méně ornamentované, hned zúžené, hned rozšířené, jejichž

plocha jest buď veskrze vyplněna, jako u **2.** z Hané, nebo rozdělena ve dva lístky, mezi nimiž vyrůstají další oblé lístky, jako **3.** nebo lístek chrpy **4.** Další zvonek **5.** ze Slovenska jest rozdělen ve dva větší a menší, do sebe zabíhající tvary zvonkové a prostředek vyplněn jest drobnými čárkami a tečkami. Zvonek **6.** z Valašska karakterisuje se tím, že jest poněkud uveden v rohaté formy, což na zvonku **7.** určitě možno vypozorovati. Další zvonečky **8.**, **9.** a **10.** z Hané mají vnitřek kalichu různě ozdobený. Zvoneček **11.** jest velice zúžený a vytáhlý, sloužil k úzké ozdobě hanáckého pasu. Zvoneček **12.** sestává z řady lístků podlouhlých a zašpičatělých, tyčinky pak jako ozdoba z květů vyčnívají. Malý, ale velmi účinný ornament tvoří zvonek **13.** ze Slovenska, při němž vyniká hlavně bohatý vršek ornamentovaných tyčinek. U **14.**, **15.** a **16.** jsou zvonky, vybrané z hanáckého vyšívání, při nichž hlavně vnitřní vyplňování bohaté. U **17.** a **18.** jsou motivy z valašského vyšívání s prostředkem odděleným a vzorky vyplněným. U **19.**, **20.**, **21.** a **22.** z Hané ornamenty hanácké s karakteristickými lístky, pomocí kterých Hanáci své vzory sestavují a ozdobují. U **23.** bohatý zvonek z valašských krajek. U **24.** tvar z Hané, skládající se ze dvou kalíšků. U **25.** z Hané jest vlastně tvar jablíčkový, jehož vnitřek tvoří kalíšek zvonečku. U **26.** jsou tři zvonečky na jednom stonku.

Tabule **IV**. věnována řebíčku. Řebíček čili karafiát tvoří nejvýznamnější ornament ve vyšívání lanžhotském v okolí Břeclavy na bohatých límcích a šatkách, jejichžto výzdoba obyčejně z obou rohů šikmo proti sobě vychází (tak zvaná rohová kvítka, jejichž vrchol krásně stylisovaný zdobí). Řebíček znamená lidu lásku horoucí. V národních písních se často přirovnává k milenci neb pyšnému děvčeti: „Ach, Janku, Janíčku, voňavý řebíčku, žes' ty mně zavoněl v tom šírém políčku. (Mor. nár. píseň.) Může mně Pán Bůh dát, že budu milovat děvče jako karafiát. Karafiát pěkně červený, ten svoji krásu mění, ty pak myslíš sobě, potěšení moje, že už nad tebe není.“ (Čes. nár. píseň.)

U čís. **1.**, **2.** a **3.** jsou řebíčky čili správněji chrpy z Lanžhota, někdy ze tří i více lístků, vějířovitě rozložených. U **4.** z hanáckého vyšívání květ chrpy s vyzoubkovanými lístky, nahoře s dvěma točinkami, které lze za tyčinky pokládati. U **5** z malého kalíšku vyrůstají zoubkované lístky, podobající se lístkům chrpy z Hané. Čís. **6.** jest ze slovenského čepce; devět zoubkovaných, vějířovitě rozložených lístků, kolem nichž tyčinky v podobě kuliček tvoří ozdobu. U **7.**, **8.**, **9.**, **11.** a **12.** kalíšek jako malý kroužek, z kterého vyrůstají v polokruhu různé vyzoubkované lístky, jež chrpu vyznačují. U **8.** ze Slovenska jednotlivé lístky kupí se kolem

kruhu. U **13**. a **14**. z Hané tvoří jednotlivé chrpové lístečky květinku; **10**. jest chrpa z Hané, která je nejvíce naturalistická; **16**. podobá se nejvíce **2**. a jest asi též karafiát z hanáckého vyšívání. V poesii národní jest chrpa čili modrák symbolem upřímnosti a věrnosti. Má též význam mystický; dle pověr našeho lidu tam, kde roste chrpa bílá, jest v zemi ukryt poklad stříbrný, kde červená, tam jest zlato. U **15**. má chrpa lístky srdéčkovité a jest obměna tvaru **12**. Čís. **17**. a **18**. ukázka lístkových palmet (léstky = lístky), vyskytující se hlavně na hanáckých límcích a úvodnicích. U čís. **19**. a **20**. již ubývá lístků, **21**. a **22**. ze Slovenska a Valašska ornamentované lístky jetelinky (jatelinka, ďatelinka). Jetel těší se veliké oblibě u našeho lidu, který ho ve svých písních často opěvuje. Má-li jetel více než tři lístky, přikládá mu lid ve svých pověrách moc kouzelnou. Znamená také štěstí a lásku. Kdo má zašitý čtverlístek v šatech, může všeliká kouzla čarodějů v jejich pravé podstatě viděti.

Tabule **V**. podává různé stylisované květy, „kvítka“ neb „růže“, pro něž lid nemá zvláštního názvu.

U čís. **1**. jednoduché kvítečko z hanáckého vyšívání; také vyskytuje se však tento tvar i na jiných pracích. U **2**. kvítko z výšivek slovenských. Kvítko **3**. vyskytuje se nejčastěji ve vý-

šivkách lanžhotských. U **4**. a **5**. kvítka ze zoubkovaných lístků ze Slovácka. U **6**. květy konvalinkové, sestavené v květinku z Hané. U **7**. z kalíšku vyrůstají střešinky. U **8**. a **9**. růže ze Slovenska a Hané. U **10**. květ s větvičkou ovocnou ze Slovácka. U **11**., **12**. a **13**. snad nějaké květy okoličnaté z Valašska. U **14**. květ chudobky z valašské úvodnice. U **15**., **16**. a **17**. květy podobající se nejvíce řebíčku ze Slovácka. U **18**. poupě růžové z Valašska. U **19**. poupátka růžová neb šípková z Valašska. U **20**. poměnky, „rybí očka“ z valašských výšivek. U **21**. snad květ konvalinky.

Tabulka **VI**. podává řady rozličných vzorů, sestavených z jablíčkového a zvonkového motivu, tak zvané „c e s t y“.

Nejoblíbenější způsob našich vzorů moravských jest sestavení ve směru vlnitém. U čís. **1**. „cesta jablíčková“ z Hané; jsou to ornamentovaná jablíčka s obalem perlovým, které na vlnici střídavě vzhůru a dolů se obracejí. Cesta **2**. skládá se z jablíček, provázených jetelovými lístečky. U **3**. jest vzor z oplečka hanáckého, složený ze dvou do sebe zabíhajících vlnic, jejichž prostředek jest drobným vzorem vyplněn; vlnici obohacují malá jablíčka a lístky vlnice s obou stran. U **4**. vzor z límců hanáckých, z krásně stylisovaných jablíček. U **5**. „cesta zvonková“ z Hané. U **6**. okraj z hanáckého lí-

mečku, kde jednoduché jablíčko a zvonečky pomocí oblých, v hanáckém vyšívání se vyskytujících lístků tvoří úzký proužek ornamentální ve směru vodorovném. U 7. vlnice se zákrutkami zvonkovými ze Slovenska. U 8. ozdobný vzor z hanáckého oplečka z lístků, ve vlnitém způsobu postavených, tak zvaných „per peruti", obklopených kolečky a střídavě vyplněn kytičkou zvonků s květem pupinkovým a malými jablíčky.

Tabulka **VII**. rovněž podává cesty.

U čís. **1**. lístková cesta z okraje šátku z Hané. U **2**. vlnice, zdobená květem konvalinky z hanáckého oplíčka. U **3**. „cesta jetelinková" s pupinkovým květem ze slovenské zástěrky. U **4**. „cesta jetelinková" se zákrutkami, ze zástěr slovenských. U **5**. krajová ozdoba hlavního pásu z hanácké úvodnice, kde ladně sestaveny třešně s květem a význačným ornamentem srdéčkovým. U **6**. vlnitá „cesta třešinková", zdobená malými lístečky a drobným kvítečkem z hanáckého oplíčka. U 7. „cesta" z hroznů, zvonečků a vykrojených lístků ze Slovenska. U **8**. přímočarý ozdobný vzorek, sestavený z hroznů a jetelinkových lístků z oplečka hanáckého. U **9**. „cesta hroznová" z límců lanžhotských ze Slovenska; zrnka hroznů tvoří malé čtverečky. U **10**. krajní vzor týchž límců, sestávající z hroznů, zvonků a jetelového lístku.

Tabulka **VIII**. obsahuje zase c e s t y.

U čís. 1. kvítková cesta z Hané z pupinkových a lístkových růží. U 2. ve vlnitém směru postavené ratolístky s květem jahodovým z límců lanžhotských. U 3. vlnitá cesta s květem polního řebíčku, ovocem a dubovými lístky. U 4. cesta vlnitá s drobnými kvítky chrpovými a lístky z hanáckého oplíčka. U 5. jednotlivé květy chrpy, sestavené v pás, ze zástěr kyjovských na Slovensku. U 6. vodorovným směrem sestavený vzor jetelinkový ze Slovenska. U 7. úhledně svázané k y t i č k y, sestávající z květu jahodového a zvonečku, ze zástěr kyjovských. U 8. „cesta kvítková“, zdobená „srdcovým květem“, ovocem, lístky a ornamentovanou tobolkou semennou, ze šátku od Klobouk od Brna.

IV.

Z uvedených prvků skládány ornamenty, jež dle výroků mnohých znalcův ornamentiky jsou ozdobami klassickými, které vyhovují úplně zákonům aesthetiky. Jest samozřejmo, že lid náš při komponování svých ornamentů, při družení motivů, rozvrhování a pokrývání ploch vždy měl na zřeteli účel, místo a užívání předmětu, který chtěl zdobiti. Tisíciletým tvořením povstaly umělecky dokonalé vzory,

však též cvikem a tříbením utvářely se vzory, určené jen pro ten neb onen předmět.

Každý jednotlivý předmět neb kus krojový měl pak svůj způsob ornamentování, a nebylo ani vhodno převáděti ozdoby z jednoho místa na jiné; ku př. ozdoba z rukávců nehodila se na zástěrku, ornament z úvodnice na sukni atd. Ačkoliv na sta ozdob, přece pro jednotlivé předměty zachováván vždy jeden a týž ráz.

Nejhlavnější předměty, které zdobeny vyšíváním, byly části krojové, pak plachty, koutnice, úvodnice, šátky kostelní a různé jiné. Vedle ornamentu pásového, který se nejčastěji vyskytuje, jsou v našem národním vyšívání jednotlivé rostlinné motivy seskupeny v ladné kytičky „stromky“, „rohové kvítky“ neb „kvítka na pomalování“. Zhusta vídáme takové kytice v rozích šátků, šatek neb zástěr.

Tabulka **IX**. u čís. **1**. a **2**. podává kytice ze zástěr slováckých, které, namnoze pestře vyšité, dojímají jako zahrádky plné kvítí. Shledáváme se tu opět se zvonečkem, jablíčkem a jinými květy, vyrůstajícími ze srdéčka, zvonečku a podobně.

U **3**. a **4**. kytice, vyšité na koncích hanácké šatky. Sedmikrásky, jablíčka a hrozny jsou tak seskupeny, jakoby vyrůstaly z nějakého košíku, kterýžto vlastně jest jen motiv zvon-

kový. V XVIII. století až po začátek XIX. nosila svobodná děvčata na hlavách loktuše, úzké šerpy červené nebo bílé plátěné, krajkami a vyšíváním zdobené, které na úzko složené přes hlavu do čela k týlu zavazovala a k lelíku pentlí přivazovala, takže vrch hlavy zůstal nepokryt. Takovéto šatky byly asi totožné s oněmi, které se ještě podnes na Slovensku nosí.

Tabulku **X**. tvoří opět kytice z okolí Klobouk u Brna. Všechny čtyři kytky vzaty jsou ze šátku a jeví jednotný ráz v komposici. Prostřední kytice **4**. sestává z různých motivů rostlinných a vyzdobena hojně větvičkami, lístečky a třešněmi, kteréžto ještě s jednotlivými kolečky obohacují celý vzor. U čís. **1**., **2**., **3**. tytéž motivy v různých sestavách.

Na tabulce **XI**. u čís. **1**. z mužské košile slovácké kytka s motivem kopretinovým, pnoucí se pomocí vlnice směrem do vrchu a vyšita dvěma barvami, velice originelně a působivě rozdělenými. Čís. **2** ornament téhož rázu, tvořící límec košile a čís. **3**., **4**., **5**. obruby náramkův a rukávců.

Na tabulce **XII**. široký pásový ornament z úvodnice ze Savina u Litovle, rozdělený na tři části, z nichž prostřední oddělena přímkami od krajních vzorů. Středem jest srdéčko, od kterého se vinou zvonky a jiné květiny. Krajní ornament tvoří vlnice, ze které střídavě

BRNO

vyrůstají kytičky i jednotlivé květy. Tato úvodnice se poněkud liší od ostatních hanáckých úvodnic v komposici vzoru, zvláště ve špičatějších tvarech listův a též řidším vzorem, kdežto úvodnice z okolí Olomouce a Kroměříže vynikají svou bohatostí ornamentů, pokrývajících skoro celou plochu prostředního pásu.

Úvodnice či chůvky u Hanáků, Valachův a Slováků, též nevěstinské a křestní plachty zvané, jsou asi půl třetího metru dlouhé a dva metry široké plachty plátěné, uprostřed širokým pruhem vyšívaným neb „mřežkou" (krajkou) zdobené. V dřívějších dobách dostávala každá nevěsta do výbavy úvodnici, kterouž na úzko složenou při svatebních obřadech zvláště v kostele, přes ramena na sebe oblékla, tak že jen vyšívání viděti bylo. Když mladá žena stala se matkou, tu novorozeňátko do úvodnice zabaleno a neseno ke křtu. Při úvodu opět žena se úvodnicí přioděla. Když pak konečně úvodnice v rodině více třeba nebylo, odevzdána byla do kostela k ozdobě oltáře aneb dávána mrtvým ženám do hrobu. Valaši a Slováci užívají úvodnic podobně jako Hanáci. V některých krajinách konával se zvláštní obřad při vdavkách; při sezdávání drželi totiž svědkové plachtu nevěstinskou nad hlavami snoubencův, aby se tím naznačilo, že manželé všecko, radost i žalost spolu snášeti mají. Méně stkvostné

plachty takové nosívají ženy za deštivého počasí, zahalujíce se jimi, aby nepromokly.

Vyšívání na úvodnicích hanáckých bývalo provedeno obyčejně bílým neb žlutým hedvábím, jen na obou koncích pruhů nalézaly se vždy květy černě vyšité, které skoro nikdy nescházely a tvořily takto charakteristickou jejich zvláštnost. Na leckteré úvodnici nalézáme blíže konců vyšita jména osob, snad majetnic, písmena JHS, neb celé nápisy z písmen namnoze nečitelných, z nichž některá shodují se s literami cyrillskými. Možná, že tato písmena se ještě dochovala z dávných dob cyrillometodějských, kdy se snad vyšívala na úvodnicích zbožná pořekadla a jména. Na některých úvodnicích písmena tato se již přetvořila v ornamenty řadové čili ploty. Takovéto nádherně vyšívané úvodnice byly vzácný kus ruční práce a hodily se svou ornamentální výzdobou k posvátným i slavnostním obřadům.

Úvodnice valašské liší se od hanáckých svým vzorem i provedením. Některé jsou vyšity hustým vzorem květinovým, vnitřní půda jest někdy vyplněna prolamováním, různé plochy jsou geometrickými vzory okrášleny. V jiném druhu valašských úvodnic rostlinný ornament ztrácí svůj oblý tvar a přechází poněkud ve formy hranaté, tak že tvoří jakýsi přechod ku

geometrickému tvaru. Také na úvodnicích valašských bývají krásné vložky krajkové.

Úvodnic na Slovensku dosud se užívá, a i z nich možno poznati povahu živou, libující si v barvitosti našich národních malířek. Jehla jim slouží za štětec, niti za barvy. Jak dobře rozumějí Slovenky souladu barev a krasochuti! Dovedou vhodně voliti barvy a rozumějí tomu, které barvě se má popřáti větší neb menší plocha, který pruh má býti menší neb větší, jak barvy klásti podle sebe a t. d. Již název „kvítko na pomalování" je charakterisuje! Prostředek úvodnice tvoří režná široká neb síťkovaná a vyšitá vložka. Po obou stranách krajky jsou různobarevné pruhy „na hrušky", kostky, sekáče, „kalíšky" a t. d. vyšity. Co do ornamentální nádhery nemohou se však slovenské úvodnice nikterak měřiti s hanáckými neb valašskými.

Tabulka **XIII**. obsahuje pásky z rukávců hanáckých. Probíráme-li kroje slovanské, ať ruský, jihoslovanský, chorvátský, slovenský neb hanácký, všude spatřujeme charakteristickou ozdobu rukávců na rameně, tak zvané „náramky" a pásky jakožto zakončení rukávů. Hanačky nosily na rukávcích pásky, buď na rameně neb v záloktí, černým, bílým, též žlutým hedvábím vyšité. Takovýto pásek skládal se vlastně z jednoho celistvého, pro sebe uzavře-

ného vzoru. Vyšívačka při komponování vzoru počala kresliti vždy z prostředku. Obyčejně nakreslila jablíčko, srdéčko, zvoneček neb nějaký jiný oblíbený motiv a rozváděla pak vzor po obou stranách hlavního motivu, rovnoměrně po celé ploše. Jedna větvička řadila se k druhé, kvítečka se střídala s lístky, tak že jedno plynulo z druhého, aniž by rušilo celkový dojem. Často býval vzor hustě vyšit, že nebylo lze ni kouska plátna spatřiti. Všechny vzory tyto mají jednotný ráz, však rozmanitost ornamentu jest překvapující. Geometrického vzoru při tom se užívalo toliko k vyplňování ploch a ukončení obruby.

Jeden z nejnádhernějších druhů vyšívání jest čepec. Zvláště na Slovensku kladla se velká váha na úpravu hlavy, a čepec zdoben nejpracnějším a nejnádhernějším vyšíváním. Zvláště dýnka těchto čepců jsou někdy pozoruhodna. Tabulka **XIV.** ukazuje výplň dýnka z čepce od Pišťan, provedenou zlatem. Jelikož vyšívání zlatou nití vyžaduje zvláštní techniky (niti se neprovlékají tkaninou, nýbrž jen nahoře našívají), vyvinul se zvláštní massivní ornament. Potřebný vzor se vyřezává z lepenky a pak teprve hedvábím naň zlatá niť se přišívá. Nejoblíbenější motivy jsou palmetty, zvonečky, točinky, různé zahrocené listy a ladně se pnoucí stonky.

Na tabulce **XV.** ornament z koutnice

ze Slovenska. Koutnice, kútní plachty čili boudnice byly všeobecně mezi lidem naším rozšířeny a sloužily k zavěšování lůžka šestinedělky, zvaného „kout". Bylo to místo, výhradně matce a dítěti posvěcené, a nikdo kromě lékaře, kmotry a posluhující ženy nesměl vkročiti za tuto kútní plachtu. Sloužila k záštitě matky i dítěte proti zlým mocnostem, a nesměla matka do nitra světnice pohlédnouti jinudy než mřížkou neb prolamovaným pruhem koutnice. Umřela-li šestinedělka, bývala zabalena do kútnice a v ní pochována.

Nejzajímavější jsou kútní plachty slovenské, zdobené prolamovaným pruhem, pestře neb jednobarevně vyšitým se stylisovanými kohouty, jejichžto význam jest nepochybně symbolický; sloužily k ochraně proti zlým duchům a kouzlům. Mimo to vyskytují se na nich ornamentovaní jelínci, pávi, orlové a různí archaičtí ptáčkové.

Koutnice jsou plachty široké, ze dvou neb tří šířek plátna, mřežkou neb ozdobným stehem sešité; uprostřed po délce své jsou vyšívaným pruhem, krajkou neb tkanou vložkou opatřeny, neb — a to hlavně slovenské — dole po celé šířce na dolním okraji vyšity.

Toto vyšívání záleží z jednoho nebo více od sebe oddělených pásů, nebo po celé ploše rozloženého vzoru jako na naší tabulce. Vyšívány byly boudnice různým způsobem. Plochým

stehem vyšíván hlavně ornament rostlinný; křížkovým neb vrkůčkovým stehem ornament geometrický; dlouhým a prolamovaným stehem „stehové kvítky“, taktéž vzor geometrický. Na režném, jemnějším neb hrubším plátně vzory bývají buď hedvábím, přízí bílou, červenou neb modrou provedeny. Zřídka se vyskytují i jiné barvy.

Vzor náš jest vyšit dvojí barvou a dosti značné velikosti. Stylisovaný květ se stonkem tvoří střed, po jehož obou stranách rozkládají se karafiátky či řebíčky, zoubky ozdobené točinky, zvonečky a různé ornamentované květy a listy. Obrubu tvoří zvonky, střídavě obrácené dolů a nahoru.

Na tabulce **XVI.** ornament ze šatky kostelní z Valašska. Na Valašsku a Slovensku nezřídka spatřujeme v kostelích čtverhranný plátěný šátek, vyšitý bílým, modrým, černým hedvábím nebo bílou a červenou přízí. Zbožné ženy vyšívaly takové šátky k ozdobě oltáře, nezřídka se začátečními písmeny jména Spasitelova.

Ornament obyčejně je sestaven z ladných, přesně stylisovaných kytic, postavených šikmo do rohů; druhé menší pak rovně mezi nimi ve směru čtyř uhlopříčen směřují svou ornamentací do středu.

Na tabulce **XVII.** též ornament ze šatky kostelní valašské. Mimo kytic jest vyšita ještě

obruba. Kytice se skládá ze čtyř krásně stylisovaných květů zlatohlávků s vyčnívajícími tyčinkami a zdobena bohatě lístky a točinkami. Obruba odpovídá svou stylisací rohovému kvítku. Charakteristické jsou hlavně obloučky s točinkami, kterýž ornament se podobá kovové mříži kované.

Na tabulce **XVIII**. výplň z Lanžhotské šatky. V okolí Břeclavy nosívaly ženy v dřívějších dobách „šatky na růžky". Je to jakási dlouhá šerpa, na obou koncích vyšitá, která vázala se kolem čepce a jejíž konce visely volně po zádech dolů. Tyto šatky bývaly buď černým, červeným, bílým nebo pestrobarevným hedvábím vyšívány a vyznamenávaly se krásným drobným, rostlinným ornamentem a jemnou technikou v provedení. Tyto vzory tvoří zvláštní karakteristickou ornamentiku, jen těmto moravským Chorvatům vlastní. Konce šatek bývaly různě vyšity, buď širokým ornamentem ve formě kytic, pásů neb rámečků; zakončeny bývaly vždy překrásnou hustou paličkovanou krajkou, která byla pro každý jednotlivý konec zvláště pracována. Karakteristický ornament tvoří proti sobě postavené květy řebíčku či karafiátu, četné malé zvonečky, jablíčka, hrozny a ptáčci.

Na tabulce **XIX**. výplně z okolí brněnského. V národním ornamentu nalézá se poměrně málo ozdob kruhových. Zde podané

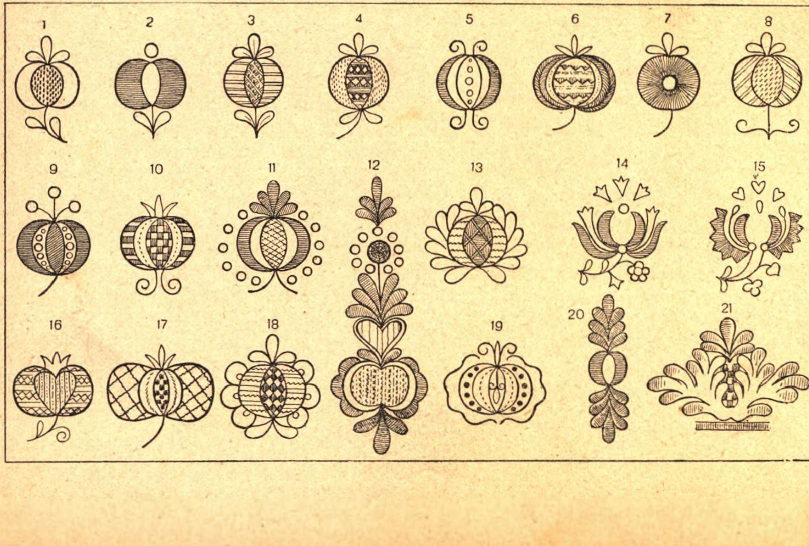
arabesky vzaty jsou z rohů šátků, bílou přízí vyšívaných. Čís. 1. tvoří jakési stylisované konvalinky, střídající se elipsovitě s lístečkovými větvičkami. U čís. 2. věnec květů, vyplněných různým prolamováním, tvořícím dosti rozmanité tvary.

Tabulka **XX**. obsahuje vzorky, dessiny, z oplíček hanáckých. Velice zřídka spatřujeme nějaký vzorek hlavně v rostlinném ornamentu, a to jen jednotlivé motivky, kvítečka neb tvary sem tam poházené, jako u čís. **1**. Čís. **2**. jsou jen malé větvičky. Čís. **3**. a **4**. malé vyšité mušky. V dalších vzorcích jsou střídavě zvonečky, jablíčka, chrpy, karafiátky a t. d. Karakteristický ornament jest u čís. **5**. a **6**. dva půlměsíce s tečkami; vzorek tento nazývá se „kovář" a často se vyskytuje na prastarých bronzových předmětech typu hallstadtského.

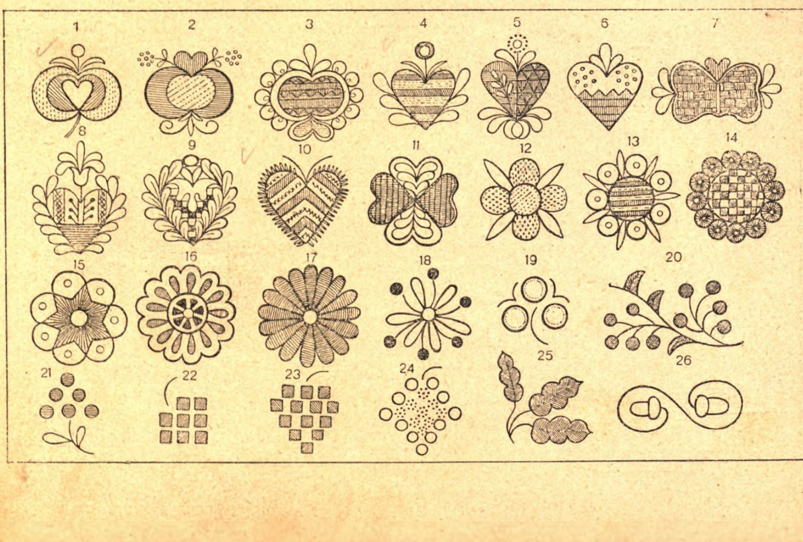
Oplíčka nosívaly ženy hanácké kolem těla až k pasu. Jejich vyšívaná část na zádech pod krátkou kordulkou byla viditelna. Bývaly zhotoveny z bílého plátna a zdobeny hustým, drobným vyšíváním.

Madlenka Wanklová.

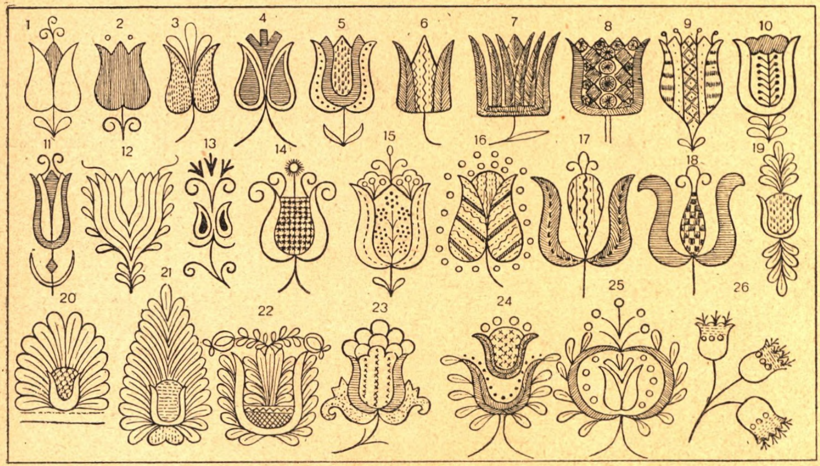
I. MORAVSKÁ JABLÍČKA.

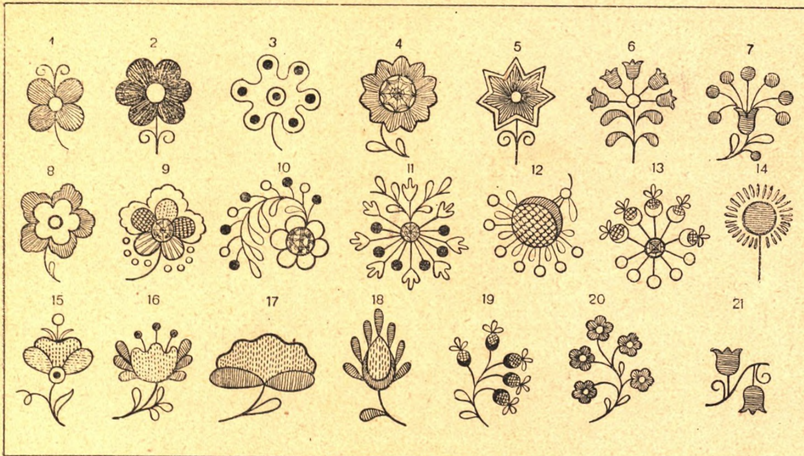
II. JABLÍČKA, SRDÉČKA, RŮŽE, HROZNY.

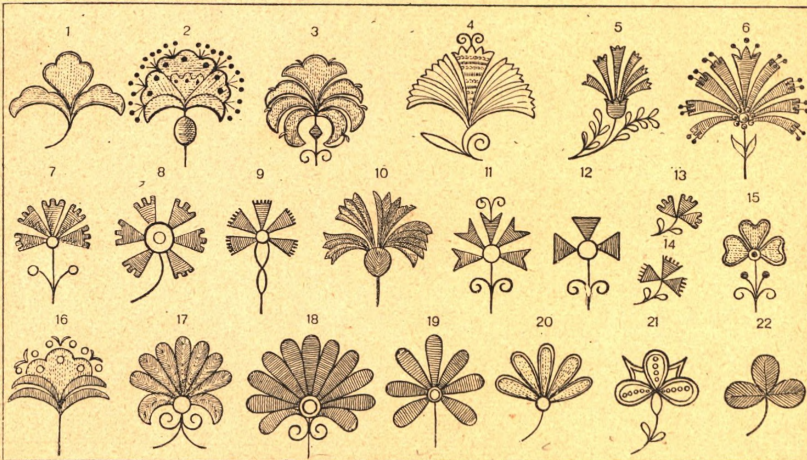
III. MORAVSKÉ ZVONEČKY.

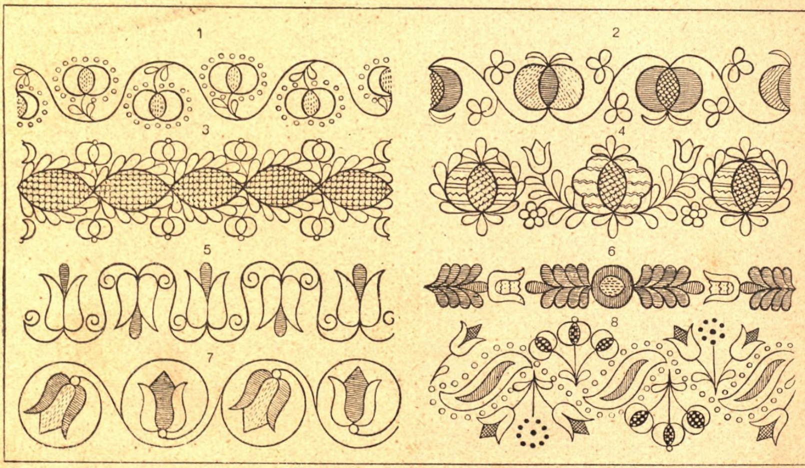
V. KVĚTY, KVÍTKA A RŮŽE.

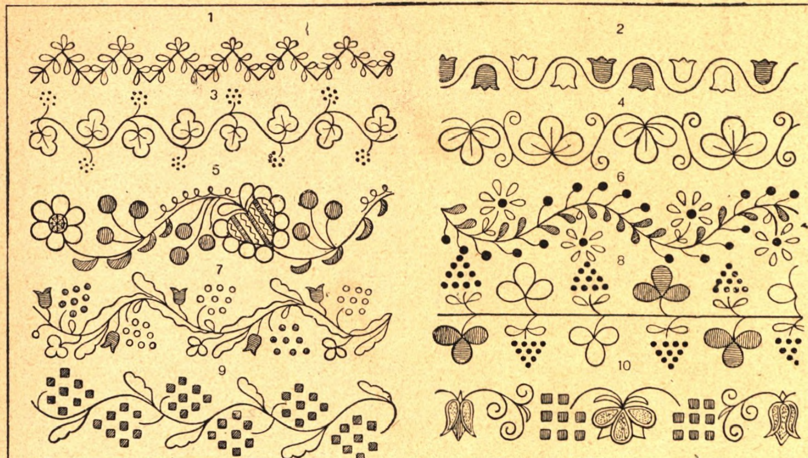
IV. ŘEBÍČKY, PALMETTY A JETELINKY.

VI. CESTY MORAVSKÉ.

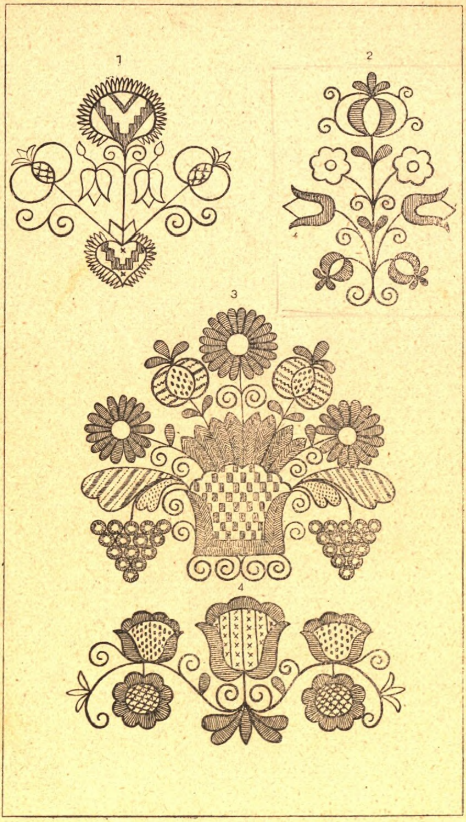
VII. CESTY MORAVSKÉ.

VIII. CESTY MORAVSKÉ.

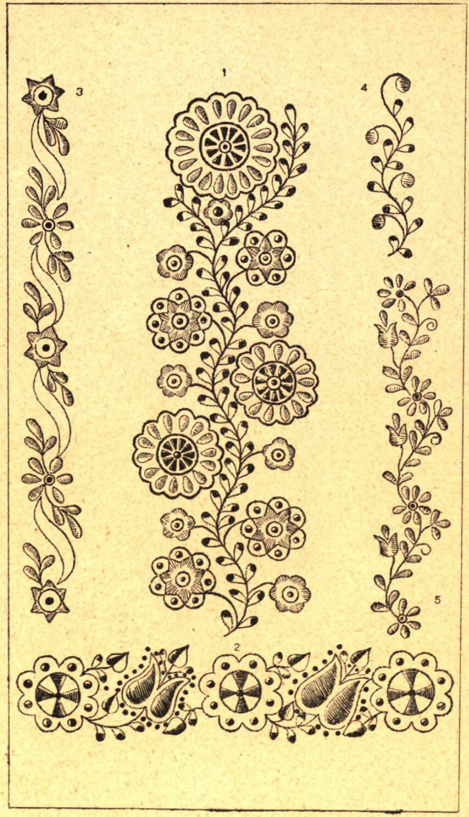
IX. KYTICE ZE ZÁSTĚR A ŠÁTKY.

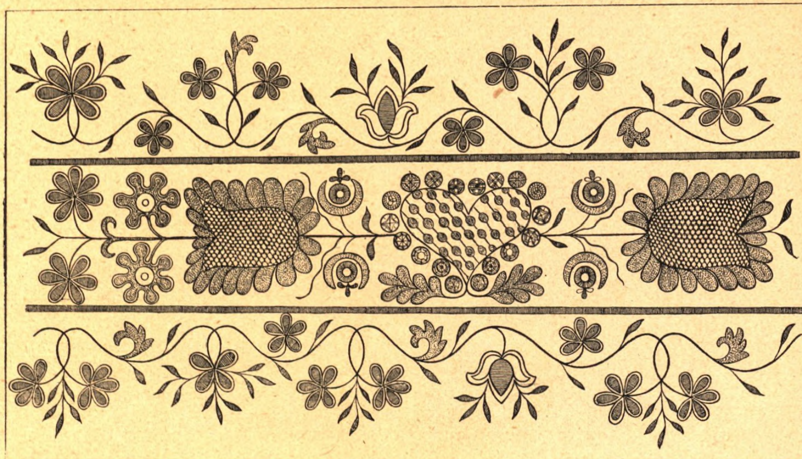
X. KYTICE ZE ŠATKU.

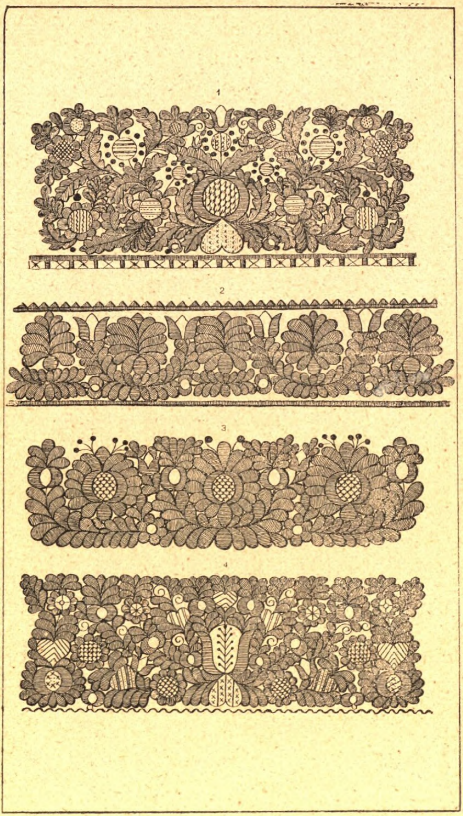
XI. KYTICE A OBRUBY.

XII. PÁSOVÉ ORNAMENTY ÚVODNICE.

XIII. PÁSKY HANÁCKÉ.

XIV. VÝPLŇ DÝNKA.

XV. ORNAMENTY KOUTNICE.

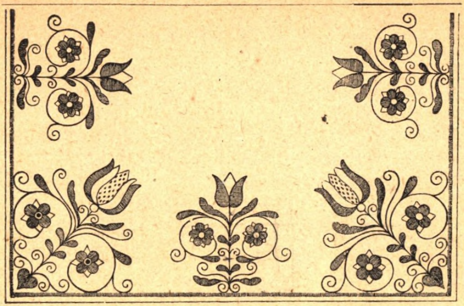
KYTKA,
TVOŘÍCÍ STŘED.

DOLE ZA OBRUBU
PÁSOVÝ ORNAMENT ZVONKOVÝ,

ZE SLOVENSKA.

XVI. ORNAMENTY ŠATKY.

XVII. ORNAMENTY ŠATKY.

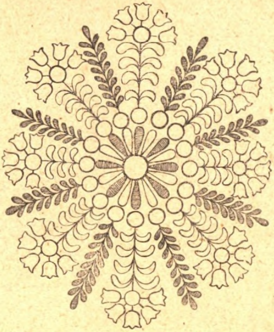

XVIII. VÝPLŇ ŠATKY.

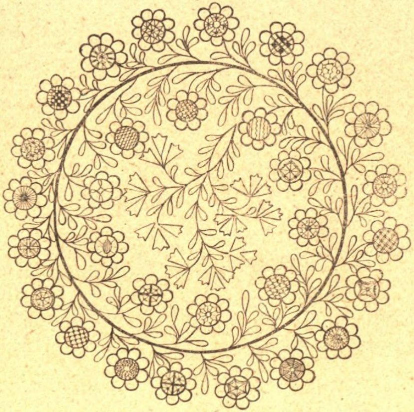

XIX. VÝPLNĚ KRUHOVÉ.

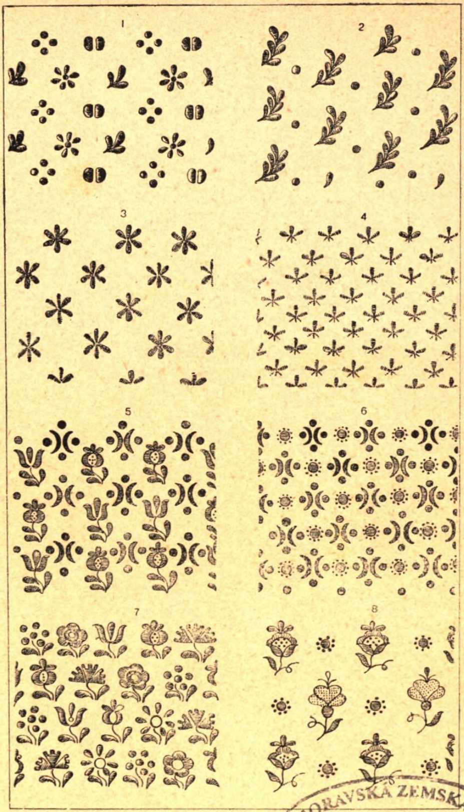
1

2

XX. VZORKY.

MORAVSKÁ ZEMSKÁ
BRNO
KNIHOVNA